

FACT CHECKING GUIDE

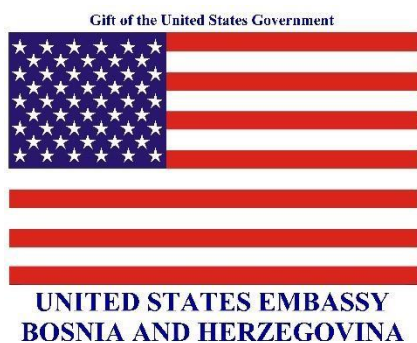
Vodič za provjeru činjenica

Vodič izradjen u okviru projekta “SpotFake: A Misinformation Detection Program for Students, Featuring Interactive Quizzes and Training Modules“, a za potrebe učenika i nastavnika i kao priprema za kviz.

Implementator projekta: CENTAR ZA ODRŽIVI RAZVOJ, Brčko

www.cor.ba

www.stem.ba

Objavljivanje ovog vodiča je finansirano grantom Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država (Department of State). Mišljenja, nalazi i zaključci koji su ovdje navedeni pripadaju autorima i ne odražavaju nužno mišljenja, nalaze i zaključke Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država.

SADRŽAJ

UVOD U FAKE NEWS	4
IDENTIFIKACIJA FAKE NEWS	5
PROVJERA INFORMACIJA.....	7
KRITIČKO RAZMIŠLJANJE	8
ETIKA NA INTERNETU.....	10
RESURSI I ALATI	11
ZAKLJUČAK	13
ZA NASTAVNIKE/TRENERE	14

UVOD U FAKE NEWS

Šta su lažne vijesti?

Lažne vijesti, poznate i kao "fake news," predstavljaju dezinformacije ili neistinite informacije koje su namjerno kreirane i širene kako bi obmanule ljude. Ove vijesti često izgledaju autentično, ali su zapravo oblik manipulacije ili izmišljotine. One se šire putem interneta, društvenih medija, pa čak i tradicionalnih medija, stvarajući zbunjenost i nesigurnost u društvu.

Zašto su problematične?

Lažne vijesti su problematične iz nekoliko razloga:

1. **Obmanjujuće Informacije:** Lažne vijesti pružaju pogrešne informacije, zbog čega ljudi donose odluke na osnovu nečega što nije istina.
2. **Polarizacija Društva:** One mogu pojačati podjele u društvu, šireći mržnju i neprijateljstvo među ljudima.
3. **Pouzdanost Medija:** Lažne vijesti dovode u pitanje integritet novinarske profesije i smanjuju povjerenje javnosti u medije.
4. **Utječu na Demokratske Procese:** U kontekstu političkih izbora, lažne vijesti mogu uticati na izborni proces, obmanjujući birače i iskrivljujući političku raspravu.

Primjeri lažnih vijesti iz stvarnog života:

1. **Pogrešno Prikazivanje Citata:** Ponekad se citati poznatih ličnosti ili političara izmišljaju ili izvlače iz konteksta kako bi podržali određenu priču.
Primjer: Lažni citat političara koji podržava nepostojeću politiku.
2. **Manipulacija Fotografijama:** Fotografije se mogu manipulirati kako bi prikazale događaje ili situacije koje se nisu zaista desile.
Primjer: Fotografija koja prikazuje masovnu posjetu nekom događaju, iako je stvarna slika iz potpuno različitog konteksta.
3. **Senzacionalistički Naslovi:** Naslovi se često koriste da privuku pažnju, čak i ako nisu u potpunosti tačni ili precizni.
Primjer: Senzacionalistički naslov koji izaziva strah ili bijes, ali nije podržan činjenicama.

4. **Virali na Društvenim Medijima:** Lažne vijesti se brzo šire putem društvenih medija, često zbog emotivnih reakcija ljudi, bez provjere tačnosti informacija.

Primjer: Viralni status na društvenim medijima koji opisuje dramatičan događaj, ali je zapravo izmišljen.

Razumijevanje ovih primjera je ključno za razvijanje kritičkog razmišljanja i sposobnosti razlikovanja istine od laži u digitalnom dobu. Nastavite sa čitanjem da biste saznali kako da prepoznate i provjerite lažne vijesti.

IDENTIFIKACIJA FAKE NEWS

Kako prepoznati senzacionalističke naslove:

Senzacionalistički naslovi često imaju emotivnu ili šokantnu izjavu koja je namijenjena da izazove jaku reakciju kod čitaoca. Učenici bi trebali obratiti pažnju na sljedeće znakove senzacionalizma:

1. **Emotivni jezik:** Ako naslov koristi jak emotivni jezik poput "šokantno", "nevjerojatno", "najgore ikad", vjerovatno je senzacionalistički.
2. **Upotreba velikih slova:** Naslovi napisani potpuno velikim slovima obično su pokušaj privlačenja pažnje i mogu biti senzacionalistički.
3. **Nerealne tvrdnje:** Ako naslov sadrži tvrdnje koje zvuče previše dobro da bi bile istinite ili su previše dramatične, mogu biti senzacionalističke.

Nepouzdana izvori vijesti i sumnjive web stranice:

Važno je razgovarati o pouzdanim izvorima vijesti i kako razlikovati pouzdane informacije od nepouzdatih:

1. **Provjerite ime izvora:** Pouzdane vijesti dolaze iz poznatih izvora kao što su poznati medijski brendovi, novine, televizijske mreže ili pouzdane online publikacije.
2. **Provjerite URL (web adresu):** Nepouzdana web stranice često imaju sumnjive ili čudno napisane URL-ove koji se razlikuju od poznatih izvora vijesti.

3. **Provjera pouzdanosti:** Pouzdane vijesti obično sadrže citate, izvore i podatke koji se mogu potvrditi drugim izvorima. Ako izvor ne pruža detalje ili izvore, to može biti znak nepouzdanosti.

Kako prepoznati fotografije i videozapise koji su manipulisani:

Manipulacija fotografijama i videozapisima postaje sve učestalija, pa je važno znati kako prepoznati takve slučajeve:

1. **Proučite detalje:** Pogledajte pažljivo fotografiju ili video. Postavite si pitanja kao što su: "Da li nešto izgleda neobično?" ili "Da li ima tragova digitalne manipulacije?"
2. **Provjera izvora:** Potražite originalnu verziju slike ili videa. Često, manipulisani sadržaj može biti prepoznat poređenjem sa originalnom verzijom.
3. **Analizirajte sjene i svjetlo:** Pogledajte sjene i osvjetljenje na slici. Inkonzistentnosti u sjeni ili svjetlu mogu ukazivati na manipulaciju.
4. **Pogledajte pozadinu:** Ako su detalji u pozadini mutni ili izgledaju netačno, fotografija ili video može biti manipulisan.
5. **Koristite online alate:** Postoje online alati koji mogu pomoći u provjeri autentičnosti slika i videozapisa. Potrebno je u našem, digitalnom dobu, naučiti kako ih koristiti.

Razvijanje ovih vještina omogućava čitaocima da budu sigurni i pouzdani korisnici informacija na internetu i društvenim mrežama.

Nastavite čitanje da biste saznali kako da provjerite činjenice i kritički razmišljate o vijestima koje susrećete online.

PROVJERA INFORMACIJA

Koraci za provjeru informacija:

1. **Provjera Izvora:**
 - a. **Provjerite ime izvora:** Pouzdane informacije dolaze od poznatih medijskih kuća, nadležnih institucija, pouzdanih svjedoka ili stručnjaka u određenom polju.
 - b. **Proučite web stranicu:** Pouzdane web stranice imaju jasnu strukturu i kontakt informacije.
 - c. **Istražite autora:** Provjerite autora članka ili informacije. Pouzdani autori imaju relevantno iskustvo i stručnost u oblasti o kojoj pišu.
2. **Traženje Drugih Izvora Potvrde:**
 - d. **Potvrdite informacije:** Tražite iste informacije na drugim pouzdanim izvorima. Ako se informacije poklapaju na više mjesta, vjerovatno su tačne.
 - e. **Pogledajte različite izvore:** Informacije koje potvrđuju različiti izvori smanjuju mogućnost greške ili pristrasnosti.
3. **Uporedite Informacije s Već Pouzdanim Izvorima:**
 - f. **Provjerite činjenice:** Uporedite tvrdnje sa poznatim činjenicama. Ako se informacija poklapa sa već poznatim činjenicama, vjerovatno je tačna.
 - g. **Pogledajte kontekst:** Provjerite da li su tvrdnje izvučene iz konteksta, jer to može značajno izmijeniti značenje.

KRITIČKO RAZMIŠLJANJE

1. **Pitajte se 'Zašto' i 'Ko':**
 - a) **Zašto je ova informacija važna?** Razmislite o motivima iza informacije. Ako je svrha manipulacija ili obmanjivanje, vjerovatno je lažna.
 - b) **Ko ima koristi od ove informacije?** Razmislite o tome ko bi mogao imati koristi od širenja određene informacije. To može pomoći u otkrivanju pristrasnosti.
2. **Razvijajte Kritičko Razmišljanje:**
 - a) **Postavljajte pitanja:** Učite se postavljati pitanja o informacijama koje primete. Pitanja kao što su "Kako ovo znam?" i "Da li postoji drugačiji ugao gledanja?" mogu biti ključna.
 - b) **Prepoznajte pristrasnost:** Budite svjesni vlastitih pristrasnosti i kako one mogu uticati na vaše razumijevanje informacija.
4. **Budite Svjesni Tehničkih Trikova:**
 - a) **Shvatite tehničke trikove:** Naučite o tehničkim manipulacijama poput deep fake videa ili fotošopiranih slika kako biste ih mogli prepoznati.
5. **Konsultujte Pouzdane Fact-Checking Izvore:**
 - a) **Koristite fact-checking organizacije:** Upotrijebite resurse kao što su Snopes, FactCheck.org ili Raskrinkavanje.ba za provjeru često širenih tvrdnji.

Razvijanje ovih vještina kritičkog razmišljanja pomaže Vam da budete adekvatno informisani, odgovorni i sposobni prepoznati lažne vijesti u digitalnom okruženju.

Nastavite vježbati ove tehnike kako ne biste nasjedali na dezinformacije i kako bi razvili vještine prepoznavanja pouzdanih izvora informacija.

Kako prepoznati pristrasnost u vijestima:

1. **Analizirajte jezik i ton:** Proučite jezik koji se koristi u članku. Ako primijetite emocionalni ili pristrasan ton, vijest može biti pristrasna.
2. **Provjerite izvore:** Ako su citati ili izvori u vijesti selektivni i podržavaju samo jednu stranu priče, to može ukazivati na pristrasnost.
3. **Obratite pažnju na naslove:** Senzacionalistički naslovi često ukazuju na pristrasnost. Ako naslov sugerise na ekstremne situacije bez obzira na stvarne činjenice, budite oprezni.

Manipulativne tehnike u lažnim vijestima/fake news:

1. **Lažni citati i netačne informacije:** Lažne vijesti često uključuju izmišljene citate ili netačne informacije koje su pogrešno povezane s određenim osobama ili događajima.
2. **Izvlačenje iz konteksta:** Manipulacija kontekstom može učiniti benignu izjavu kontroverznom. Budite svjesni kako izjava može biti iskrivljena ako je izvučena iz okolnosti u kojima je izrečena.
3. **Korišćenje neovlaštenih ili neprovjerenih izvora:** Lažne vijesti često koriste neprovjerene ili nepouz dane izvore kako bi podržale svoje tvrdnje. Onda dodjemo do toga da bude jedan čitav lanac širenja dezinformacija ili lažnih vijesti, jer jedni prenose od drugih.

Postavite pitanja kao što su "Ko ima koristi od ove informacije?" i "Da li ova tvrdnja ima smisla?":

1. **"Ko ima koristi od ove informacije?"**
 - a. **Razmotrite ko bi mogao imati koristi od širenja određene informacije.** Ako informacija služi određenim interesima, mogla bi biti pristrasna ili nepouzdana.
2. **"Da li ova tvrdnja ima smisla?"**
 - b. **Razmislite o logičnosti tvrdnje.** Ako tvrdnja zvuči previše nevjerovatno ili je u suprotnosti sa zdravim razumom, postavite pitanje o njenoj tačnosti.
3. **Analizirajte različite uglove gledanja:**
 - c. **Naučite tražiti različite perspektive na istu temu.** Pogled sa različitih strana može pružiti uravnoteženiju sliku o događajima.

ETIKA NA INTERNETU

Odgovornost Dijeljenja Informacija na Društvenim Mrežama:

1. **Provjerite Informacije Prije Dijeljenja:**
 - a. **Ne žurite sa dijeljenjem - provjerite informacije prije nego što ih podijelite na društvenim mrežama.** Istraživanje i potvrda činjenica pomažu u sprječavanju širenja lažnih vijesti.
2. **Razmislite o Posljedicama:**
 - b. **Dijeljenje lažnih vijesti može imati ozbiljne posljedice.** Ojačajte svijest o širenju panike, mržnje ili netačnih informacija.
3. **Naglasak na Edukaciji:**
 - c. **Edukujte se o rizicima i posljedicama širenja dezinformacija.** Razgovarajte sa drugima o stvarnim primjerima gdje su lažne vijesti uzrokovale štetu.

Važnost Prijavljivanja Lažnih Vijesti na Platformama Društvenih Medija:

1. **Kako Prijaviti Lažne Vijesti:**
 - a. **Naučite kako da prepoznajete i prijavite lažne vijesti na društvenim mrežama.** Proučite postupak prijavljivanja neistinitih informacija. Na svim ozbiljnim portalima i društvenim mrežama postoje jasni i jednostavni koraci za prijavljivanje lažnih vijesti, kao i neprimjerenog sadržaja.
2. **Pozitivan Uticaj Prijavljivanja:**
 - b) **Prijavljivanje ima važnu ulogu u održavanju integriteta društvenih medija.** Prijavljivanje lažnih vijesti doprinosi stvaranju sigurnijeg online okruženja za sve.
3. **Promovisanje Dijeljenja Pouzdanih Izvora:**
 - c) **Aktivno dijelite pouzdane izvore i vijesti na društvenim mrežama.** Kvalitetne informacije se mogu koristiti za izgradnju povjerenja i obrazovanje javnosti.
4. **Odgovornost Prema Drugima:**

- d) **Budite odgovorni prema drugima na internetu.** Vaše akcije mogu uticati na mišljenje drugih i doprinijeti izgradnji povjerenja u online i stvarnom svijetu. Ne činite drugome ono što ne biste željeli da drugi Vama čine.

Razgovori o etičkom ponašanju na internetu i odgovornosti u dijeljenju informacija igraju ključnu ulogu u obrazovanju učenika o digitalnom društvu.

Nove generacije moraju razviti svijest o svojoj ulozi u održavanju integriteta informacija na internetu, što je od suštinske važnosti za stvaranje pouzdane i sigurne online zajednice.

RESURSI I ALATI

Preporučene Fact-Checking Organizacije:

1. **Snopes:** Jedna od najstarijih i najpoznatijih fact-checking organizacija. Nudi provjere činjenica o raznim temama.
 - a. [Posjetite Snopes](#)
2. **FactCheck.org:** Fokusira se na političke tvrdnje i pruža analize i provjere činjenica vezane uz politiku.
 - a. [Posjetite FactCheck.org](#)
3. **Raskrinkavanje.ba:** Bosanskohercegovački fact-checking portal koji provjerava tvrdnje vezane uz Bosnu i Hercegovinu.
 - a. [Posjetite Raskrinkavanje.ba](#)
4. **BBC Reality Check:** BBC-jeva platforma za provjeru činjenica koja istražuje tvrdnje i glasine širom svijeta.
 - a. [Posjetite BBC Reality Check](#)
5. **Faktograf.hr** prvi je hrvatski medij specijaliziran za fact-checking, tj. provjeru činjenične tačnosti tvrdnji u javnom prostoru.
 - a. [Posjetite Faktograf.hr](#)

ALATI ZA PROVJERU AUTENTIČNOSTI SLIKA I VIDEOZAPISA:

1. **Google Reverse Image Search:** Omogućuje vam da pretražujete internet za slike kako biste pronašli njihovo porijeklo i autentičnost.
 - a. **Posjetite Google Reverse Image Search**
2. **InVID:** Alat za provjeru autentičnosti videozapisa na društvenim mrežama, omogućuje analizu i provjeru izvora video materijala.
 - a. **Posjetite InVID**
3. **TinEye:** Još jedan alat za pretraživanje slika koji vam omogućuje da provjerite autentičnost fotografija.
 - a. **Posjetite TinEye**
4. **Forensically:** Alat za provjeru autentičnosti fotografija koji omogućuje analizu metapodataka i manipulacija na slici.
 - a. **Posjetite Forensically**

KAKO KORISTITI ALATE ZA PROVJERU AUTENTIČNOSTI:

1. **Google Reverse Image Search:**
 - a. Snimate ili preuzmite sliku koju želite provjeriti.
 - b. Idite na Google Images i kliknite na ikonu kamere u pretraživačkoj traci.
 - c. Učitajte sliku ili unesite URL slike.
 - d. Google će prikazati slične slike i izvore na kojima se slika pojavljuje.
2. **InVID:**
 - a. Unesite URL videozapisa koji želite provjeriti.
 - b. InVID će vam pružiti alate za analizu videozapisa, uključujući provjeru izvora i manipulacija.
 1. **TinEye:**
 - c. Učitajte sliku ili unesite URL slike.
 - d. TinEye će prikazati gdje se ta slika pojavljuje na internetu i pružiti informacije o njenom porijeklu.

3. Forensically:

- a. Učitajte sliku koju želite analizirati.
- b. Forensically pruža alate za provjeru metapodataka, kao i analizu elemenata slike kako biste otkrili moguće manipulacije.

Naučite koristiti ove alate kako bi dodatno potvrdili autentičnost informacija koje susreću na internetu. Razumijevanje ovih alata pomaže u razvoju kritičkog razmišljanja i sposobnosti prepoznavanja manipulacija sa slikama i videozapisima.

ZAKLJUČAK

Važno je ponoviti ključne poente o važnosti prepoznavanja lažnih vijesti i razvoju kritičkog razmišljanja u digitalnom dobu. Ove vještine su ključne za informisano i odgovorno ponašanje na internetu. Kroz ovaj vodič, učili smo o:

1. **Lažnim Vijestima:** Razumjeli smo šta su lažne vijesti i zašto su problematične. Naučili smo prepoznavati senzacionalističke naslove, analizirati izvore vijesti i provjeravati autentičnost slika i videozapisa.
2. **Kritičkom Razmišljanju:** Naučili smo postavljati ključna pitanja kao što su "Ko ima koristi od ove informacije?" i "Da li ova tvrdnja ima smisla?" Razgovarali smo o pristrasnosti u vijestima i manipulativnim tehnikama koje se koriste u lažnim vijestima.
3. **Provjeri Činjenica:** Upoznali smo se sa koracima za provjeru činjenica, traženjem pouzdanih izvora i analizom informacija iz različitih uglova. Naglasili smo važnost pouzdanih fact-checking organizacija i alata za provjeru autentičnosti slika i videozapisa.

Kritičko razmišljanje je ključno u digitalnom dobu. Pozivamo vas da ne samo primijenite ove vještine u vašem vlastitom online iskustvu, već i da podstičete druge, uključujući vaše prijatelje i porodicu, da budu svjesni opasnosti lažnih vijesti i važnosti provjere činjenica.

Pametno i odgovorno korišćenje interneta je naša zajednička odgovornost. Učimo i dijelimo ove vještine, čime stvaramo informisano društvo koje je otporno na dezinformacije i sposobno da donosi informisane odluke.

NEKE PRAKTIČNE VJEŽBE ZA NASTAVNIKE/TRENERE

Odgovornost Dijeljenja Informacija na Društvenim Mrežama:

- 1) **Provjerite Informacije Prije Dijeljenja:**
 - a) **Naučite učenike da provjere informacije prije nego što ih podijele na društvenim mrežama.** Istraživanje i potvrda činjenica pomažu u sprječavanju širenja lažnih vijesti.
- 2) **Razmislite o Posljedicama:**
 - a) **Diskutujte o tome kako dijeljenje lažnih vijesti može imati ozbiljne posljedice.** Pojačajte svijest o širenju panike, mržnje ili netačnih informacija.
- 3) **Naglasak na Edukaciji:**
 - a) **Edukujte učenike o rizicima i posljedicama širenja dezinformacija.** Razgovarajte o stvarnim primjerima gdje su lažne vijesti uzrokovale štetu.

Organizovanje Simuliranih Situacija Provjere Informacija:

1. **Izmišljene Vijesti:** Kreirajte izmišljene vijesti ili činjenice i podijelite ih s učenicima. Neka učenici primijene stečeno znanje o provjeri činjenica kako bi utvrdili da li su informacije tačne ili lažne. Ova vježba će im omogućiti praktičnu primjenu tehnika provjere činjenica u stvarnom okruženju.
2. **Analiza Naslova:** Prikazujte različite naslove vijesti, neki senzacionalistički, a neki neutralni. Neka učenici identifikuju senzacionalističke elemente u naslovima i razgovaraju o uticaju koji takvi naslovi imaju na percepciju informacija.

Prikazivanje Stvarnih Primjera Lažnih Vijesti i Rad na Njihovoj Provjeri:

1. **Analiza Stvarnih Slučajeva:** Prikazujte stvarne primjere lažnih vijesti koji su se pojavili u medijima. Zajedno s učenicima analizirajte ove primjere, identificirajte znakove lažnih vijesti i razgovarajte o posljedicama širenja takvih informacija.
2. **Istraživanje Fact-Checking Portala:** Dajte učenicima pristup fact-checking portalima kao što su Snopes, FactCheck.org ili lokalni ekvivalenti. Neka istraže popularne tvrdnje ili vijesti i vide kako su fact-checking organizacije ocijenile tačnost tih informacija. Ovo će im omogućiti da vide kako stručnjaci provjeravaju činjenice.

3. **Grupna Diskusija i Prezentacije:** Organizujte grupne diskusije u kojima svaka grupa istražuje određenu lažnu vijest i prezentuje svoje zaključke. Ovo će potaknuti suradnju i kritičko razmišljanje među učenicima.
4. **Radionice Provjere Činjenica:** Organizujte radionice u kojima učenici rade u parovima ili manjim grupama i zajedno provjeravaju činjenice raznih vijesti ili tvrdnji. Neka podijele svoje rezultate s ostatkom razreda.

Kroz ove praktične vježbe, učenici će imati priliku primijeniti svoje znanje i razviti vještine provjere činjenica u stvarnim situacijama. Ove aktivnosti će im omogućiti da steknu povjerenje u svoje sposobnosti prepoznavanja lažnih vijesti i razviju kritičko razmišljanje koje će ih štititi od dezinformacija na internetu.

DODATNI SAVJETI

1. **Razvijajte Digitalnu Pismenost Kod Učenika:** Edukacija o digitalnoj pismenosti ide dalje od prepoznavanja lažnih vijesti. Učenici bi trebali razumjeti osnove internet sigurnosti, zaštitu privatnosti i etičko ponašanje na internetu.
2. **Pratite Pouzdane Izvore:** Podstičite učenike da prate pouzdane izvore vijesti, kao što su ugledne novinske agencije, akademske institucije i zvanične organizacije. Pretplata na vijesti od pouzdanih izvora može pomoći u filtriranju sadržaja.
3. **Budite Svjesni Algoritamske Prednosti:** Objasnite učenicima da algoritmi društvenih medija često prikazuju sadržaj koji potvrđuje njihove postojeće stavove, što može stvarati balončić od filtera koji ograničava raznolikost informacija koje primite. Naučite ih kako da aktivno traže raznolike izvore.
4. **Postanite Aktivni Učesnici:** Podstaknite učenike da postanu aktivni proizvođači sadržaja, dijeleći pouzdane informacije i vijesti s drugima. Kroz pozitivnu online prisutnost, mogu doprinijeti širenju tačnih informacija.
5. **Budite Empatični:** Naučite učenike važnosti empatije u online komunikaciji. Razgovarajte o posljedicama širenja lažnih vijesti i kako to može uticati na druge. Podstičite ih da razmišljaju o tome kako bi želeli da se njihove informacije dijele online.
6. **Održavajte Otvorenu Komunikaciju:** Otvorena komunikacija između učitelja, roditelja i učenika je ključna. Razgovarajte o iskustvima i izazovima koje učenici sreću online, potičite ih da dijele svoja pitanja i zabrinutosti.

7. **Nastavite sa Učenjem:** Digitalni svijet se brzo mijenja. Nastavite sa učenjem o novim tehnologijama i trendovima kako biste ostali informisani i mogli efikasno prenositi to znanje učenicima.